

کاوش نامه ادبیات تطبیقی (مطالعات تطبیقی عربی - فارسی)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه

سال هشتم، شماره ۳۱، پاییز ۱۳۹۷ هـ ش / ۱۴۴۰ هـ ق / ۲۰۱۸ م، صص ۱-۲۶

مقایسه «ما و دیگری» در شعر نسیم شمال و ابراهیم طوقان^۱

معصومه حاجی عموشا^۲

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

ابراهیم آرمن^۳

دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج، ایران

فرهاد طهماسبی^۴

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

چکیده

روح ادبیات مقاومت، زنده کردن احساسات ملی و امید در مردم و مدافعان وطن علیه دشمنان خارجی و رهبران خیانت کار داخلی است تا آن‌ها را به پایداری و مقاومت در راه وطن وادار کند. سید اشرف‌الدین حسینی معروف به نسیم شمال و ابراهیم طوقان، معروف به شاعر ملی فلسطین، در دو مقطع حساس تاریخی ایران و فلسطین، از جمله نمایندگان شعر مقاومت هستند. پژوهش حاضر می‌کوشد با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر رویکرد «ما و دیگران»، شعر این دو شاعر را با هم مقایسه و صف دشمنان داخلی و خارجی وطن را از دوستان، حامیان و فداکارانش جدا کند و به عبارتی، روش تحقیقی، «ما و دیگری» را در شعرهای وطنی آن‌ها، شناسایی و معرفی نماید. دشمنان وطن، هم‌دستانی داخلی دارند که یا در لباس دوست ظاهر می‌شوند و یا بر مرکب جهل، خرافه، استبداد و زر و زور سوارند. این دو شاعر، نابسامانی و چالش وطن را تنها به استعمار خارجی و استبداد داخلی منحصر نمی‌کنند، بلکه مزدوران داخلی و حتی خود مردم و برخی خصلت‌های منفی، مانند جهل و سرسپردگی را، در ایجاد مصیبت‌ها و شرایط ناگوار تاریخی وطن، شریک می‌دانند. صف مدافعان وطن در شعر هر دو شاعر تقریباً مشابه است؛ ولی در خصوص دشمنان، طوقان بر دشمن خارجی و هم‌دستان داخلی اش و نسیم شمال بر استبداد و عوامل داخلی و خصلت‌های منفی جامعه، تأکید بیشتری دارد.

واژگان کلیدی: ادبیات تطبیقی، شعر مقاومت، وطن‌دوستی، ما و دیگری.

۱. تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۵/۱۵

۲. رایانامه: m.h.amoosha@gmail.com

۳. رایانامه نویسنده مسئول: shams1516@yahoo.com

۴. رایانامه: farhad.tahmasbi@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۶/۳۱

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

شعر مقاومت، ریشه در شرایط و تاریخ سیاسی و اجتماعی کشورها دارد. جان‌مایه این ادبیات، مبارزه با تجاوز خارجی یا بیداد داخلی در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و ایستادگی در برابر آن‌هاست. تهاجم و حمله به سرزمین مادری، احساس خطر از فروپاشی، تهدید هویت ملی و جریحه‌دار شدن غرور هر ملت، باعث واکنش، مقابله و شکل‌گیری مقاومت در بین طبقات بیدار جامعه، به‌ویژه شاعران و نویسندگان می‌شود.

در ایران و فلسطین، آغاز این سبک ادبی، با تجدید نظر در سنت‌های گذشته ادبی این دو سرزمین به‌وجود آمد. ادبیاتی متعهد و ملتزم در برابر آنچه حیات معنوی و مادی این دو کشور را تهدید می‌کرد، به مقاومت و بالندگی پرداخت. در این سبک شعری، شاعر میراث ملی و دینی خود را برای دفاع در مقابل بیگانگان و دشمنان، در قالبی هنری به کار می‌گیرد. ادبیات مقاومت بیانگر رنج و درد، دغدغه و بیم و امید نسبت به آینده است. مفاهیم و موضوعات آن، اگرچه گوناگون و متعدد است و موضوعاتی همچون آزادی، بیداری، پایداری، ملی‌گرایی، مقابله با استبداد داخلی و استعمار خارجی، بزرگداشت شهدا، مجاهدان و جانبازان، ایجاد امید و بازنمایی افق‌های روشن را شامل می‌شود، اما بدون شک، دلیل و انگیزه طرح این موضوعات، پراکنده نیست و «وطن» مفهوم مرکزی و محور اصلی آن است و سایر موضوعات به‌ویژه شکل‌گیری صف مدافعان و دشمنان وطن به‌صورت غیر مستقیم و فرعی با آن مرتبط است.

ابراهیم طوقان^(۱) که او را جزء نسل اول شاعران شعر مقاومت، در فلسطین می‌دانند و در تمجید از شهیدان و مبارزان فلسطینی در اوج شعر و ادبیات قرار دارد (ر.ک: الجیوسی، ۲۰۰۷: ۳۶۴)، در چنین شرایطی به دنیا آمد و زندگی کرد. او آینده سرزمین خود را، در سایه خیانت سران عرب، توطئه استعمارگران و صهیونیست‌ها و سکوت و غفلت هم‌وطنانش، تاریک و سیاه می‌دید. بر همین اساس، هدف اصلی و اساسی شعر و هنر خود را، دمیدن روح مقاومت و امید با محور قراردادن وطن‌گرایی قرار داد و به همین دلیل، به شاعر ملی فلسطین ملقب شد (ر.ک: محمد شراب، ۲۰۰۶: ۱۵۰ و الطریفی، ۲۰۰۸: ۲۷).

دوران زندگی نسیم شمال^(۲) هم با توجه به درگیری استبداد و استعمار با آزادی‌خواهان و وطن‌دوستان و هرج و مرجی که بر ایران حاکم شده بود، شباهت‌های فراوانی به شرایط دوره زندگی ابراهیم طوقان دارد. نسیم شمال در کشاکش حوادث و اتفاقاتی زندگی می‌کرد که آزادی‌خواهان علیه استبداد و استعمار به راه انداخته بودند. دوره زندگی او آلوده به بی‌عدالتی، ستم و تبعیض بود. بیان مفاهیم و موضوعات سیاسی،

اجتماعی و اقتصادی به زبان ساده، عامه‌پسند و طنزگونه، روح و ویژگی اصلی شعر نسیم شمال است. «او در نسیم شمال به نحوی ستودنی توانست، شور و هیجان انقلابی را در مردم به وجود آورد. برای تأثیرگذاری هر چه بیشتر شعرهایش، وی خود را از قید و بندهای واژگان ادبیات رسمی رها کند» (سجودی، ۱۳۸۵: ۱۶۰).

پژوهش حاضر نگرشی تازه به شعر مقاومت بر مبنای شعر نسیم شمال و ابراهیم طوقان است و رویارویی دو گروه مدافعان وطن و دشمنان آن را در شعر آنها با هم مقایسه و وطن‌دوستی، امید به آینده، دعوت به اتحاد و یکپارچگی و مسئولیت و تعهد آنها را در مقابل وطن و ملت بیان می‌کند و در نهایت، صف دشمنان و مدافعان وطن را در شعرشان از هم تفکیک و معرفی می‌کند.

۱-۲. ضرورت، اهمیت و هدف

هدف این پژوهش، مقایسه شعر نسیم شمال با ابراهیم طوقان با رویکرد و نگرشی جدید است. کاربرد فنّ روش تحقیقی خود (ما) و دیگری، اگرچه در ادبیات داستانی معمول است، ولی در شعر، کمابیش کم سابقه است. این تحقیق، همچنین می‌تواند به‌عنوان منبعی برای پژوهشگرانی که می‌خواهند در حوزه ادبیات مقاومت مطالعه کنند، مفید باشد.

۱-۳. پرسش پژوهش

– اندیشه‌های همسان و ناهمسان و معرفی مدافعان و دشمنان وطن از نگاه نسیم شمال و ابراهیم طوقان چگونه است؟

۱-۴. پیشینه پژوهش

زندگی، افکار و شعر نسیم شمال و ابراهیم طوقان از جنبه‌های مختلف، در قالب کتاب، پایان‌نامه و مقاله مورد مطالعه و پژوهش قرار گرفته است. با وجود این، مقاله یا پایان‌نامه‌ای با عنوان و موضوع پژوهش حاضر که به مقایسه دوستان و دشمنان وطن در شعر دو شاعر پرداخته باشد، نوشته نشده است. تنها مقاله‌ای که این دو شاعر را با موضوع کاربرد اسلوب طنز با هم مقایسه کرده، مقاله ملاّ ابراهیمی و آرمن (۱۳۹۵: ۵۱-۷۰) با عنوان «کاربرد اسلوب طنز در سروده‌های نسیم شمال و ابراهیم طوقان» است که آن مقاله، هم از نظر موضوع و هم از نظر روش با پژوهش حاضر متفاوت است.

زکی محاسنی (بی‌تا) در کتاب *ابراهیم طوقان فی حیاته وشعره* با نگاهی تاریخی به شرح حوادث دوران زندگی و برخی شعرهای ابراهیم طوقان و عبداللطیف شراره (۱۹۶۴) در کتاب *ابراهیم طوقان، دراسة تحلیلیّة* با شرح شیوه بیان و نگاه طنز طوقان، به بررسی تأثیر مسائل اجتماعی در شعر او پرداخته‌اند؛ همچنین طه متوکل

(۲۰۰۴) در کتاب *حدائق ابراهیم* درون‌مایه و برخی جنبه‌های ساختار شعری طوقان را بررسی کرده و یوسف بکار (۲۰۰۴) در کتاب *ابراهیم طوقان، أضواء جدیده* تأثیر قرآن، بیماری و سایر شاعران را در شعر ابراهیم طوقان مورد بررسی قرار داده است.^(۳)

درباره ابراهیم طوقان، پایان‌نامه‌هایی که به فارسی نوشته شده، به‌طور عمده به موضوع وطن‌گرایی و شرح شعرهای او اختصاص دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: «فلسطین در شعر ابراهیم طوقان و شرح و گزیده‌ای از اشعار او»، نوشته احمدی (۱۳۸۲)؛ «نقد صورت و معنا در شعر ابراهیم طوقان»، اثر آذری (۱۳۸۶)؛ «ابراهیم طوقان، شعره و حیاته»، نوشته برزگر (۱۳۸۵)؛ «بررسی زندگی و نقد شعر ابراهیم طوقان» اثر عظیمی (۱۳۸۴)؛ «بررسی وقایع سیاسی و اجتماعی فلسطین در شعر ابراهیم طوقان»، نوشته عبدی (۱۳۸۸).

افزون بر این، پایان‌نامه‌ها، مقالات متعددی درباره ابراهیم طوقان در مجلات چاپ شده که بیشتر آن‌ها مقایسه‌ای بوده و نویسندگان این مقاله‌ها شعر طوقان را از جنبه و نگاهی خاص با شاعر دیگری مورد بررسی و مقایسه قرار داده که به مواردی از آن اشاره می‌شود: «مقایسه ناسیونالیسم در اشعار ملی عارف قزوینی (شاعر ملی ایران) و ابراهیم طوقان (شاعر ملی فلسطین)»، نوشته ممتحن و الهی (۱۳۸۸: ۲۴۳-۲۷۴)؛ «کاربرد اسلوب طنز در سروده‌های نسیم شمال و ابراهیم طوقان»؛ اثر ملاابراهیمی و حاجی عموشا (۱۳۹۵: ۵۱-۷۰). «شهید و جانباز در شعر ابراهیم طوقان»، به قلم کیانی و همکاران (۱۳۸۸: ۱۲۷-۱۴۲)؛ «بررسی بازتاب عشق به وطن در شعر بهار و ابراهیم طوقان»، نوشته سلیمی و صالحی (۱۳۸۹: ۹۷-۱۲۲)؛ «پایداری در شعر فرخی یزدی و ابراهیم طوقان (همگونی در مضمون، نوآوری در سبک)»، نوشته سلیمی و نوروزی (۱۳۹۲: ۱۰۹-۱۳۶)؛ «جایگاه توده مردم در جریان‌های سیاسی از منظر عارف قزوینی و ابراهیم طوقان»، اثر فوزی و الهی (۱۳۹۲: ۱۳۵-۱۶۰).

درباره نسیم شمال، بیشتر پژوهش‌ها و مقالاتی که نوشته شده، به‌صورت تطبیقی بوده و شعر او را با برخی شاعران عرب و یا ایرانی مورد مقایسه قرار داده‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: «بن‌مایه‌های پایداری نسیم شمال و صالح محمود هواری» نوشته پیشوایی علوی و باوان‌پوری (۱۳۹۴: ۱۱۵-۱۵۲)؛ «تصویر جامعه در اشعار سید اشرف‌الدین گیلانی «نسیم شمال»»، اثر وارسته‌فر و همکاران (۱۳۸۹: ۳۷۲-۳۹۴)؛ «بررسی تصویر دشمنان ملت در اشعار کودکانه نسیم شمال»، نوشته صادق‌زاده و تقوی شوازی (۱۳۹۱: ۴۱-۵۸)؛ «بازخوانی جامعه‌شناختی نظریه بلا و در شعر سید اشرف‌الدین گیلانی (نسیم شمال)»، به قلم رنجبر و صفایی (۱۳۹۳: ۱۰۷-۱۳۰)؛ «بازتاب مشروطیت در اشعار نسیم شمال و احمد شوقی»، نوشته نظری و صحرایی

(۱۳۸۶: ۱۲۳-۱۴۴)؛ «اندیشه عدالت اجتماعی در شعر سید اشرف الدین گیلانی»، نوشته صدری نیا (۱۳۷۱: ۹۴-۹۹)؛ «بازتاب قشریندی اجتماعی در طنز نسیم شمال و افراشته»، نوشته موسوی (۱۳۸۳: ۱۶۵-۱۸۱)؛ «نگاهی به سیمای مجلس شورای ملی در نسیم شمال»، به قلم صفری و همّیان (۱۳۸۹: ۲۰۲-۲۱۳).

۱-۵. روش پژوهش و چارچوب نظری

معانی و ویژگی‌های یک ادبیات خاص که با لغات، مفاهیم، متون و شعرهای ویژه‌ای ایجاد می‌شود، با شرایط تاریخی و اجتماعی دوره آن، ارتباط مستقیم دارد. مطالعه این مبحث، از لحاظ نظری و روش‌شناسی به مطالعات زبان‌شناختی، به‌ویژه به تحلیل گفتمان انتقادی^۱ و نشانه‌شناسی برمی‌گردد که زبان، متن و گفتمان آن را، با مسائل کلان جامعه و نهادهای اجتماعی و ایدئولوژیکی مرتبط می‌داند (ر.ک: محمودی، ۱۳۹۳: ۱۶۱). در این دو روش، افزون بر بررسی عوامل بیرون از متن، یعنی بافت موقعیتی، فرهنگی و اجتماعی، به تأثیر آن‌ها در چگونگی شکل‌گیری معنا و پیام پرداخته و توصیفی کامل و یکپارچه از ابعاد مختلف زبان و متون زبانی ارائه می‌شود. این تحقیق با وجه جامعه‌شناختی آن نوعی تحلیل گفتمان با استفاده از شیوه «ما و دیگری»^۲ است که در درجه اول به مسئله سوءاستفاده از قدرت، سلطه، نابرابری و مقاومت در برابر آن‌ها می‌پردازد. بر این اساس، گفتمان، پدیده‌ای متکثر است که هنگام به کارگیری زبان در عرصه اجتماعی به وجود می‌آید. گفتمان چند سطحی و تحلیل گفتمان، فعالیتی بین‌رشته‌ای است که زبان‌شناسی در آن نقش محوری دارد (فاضلی، ۱۳۸۳: ۸۹).

رویکرد تحلیل گفتمان، روشی به‌منظور بازنمایی زمینه‌های اجتماعی و تاریخی است که ارزش‌ها و هنجارهای رایج را در آثار ادبی و غیر ادبی شکل داده است. تحلیل گفتمان در واقع، چگونگی تبلور و شکل‌گیری پیام واحدهای زبانی را در ارتباط با عوامل درون‌زبانی (زمینه متن) و کل نظام زبانی و عوامل بیرون‌زبانی (زمینه اجتماعی، فرهنگی و موقعیتی) بررسی می‌کند. بر این اساس، حقایق، رابطه‌ای ظریف و پیچیده با جامعه و شرایط تاریخی دارند. آثار ادبی، بازتاب نظام‌های رفتاری، اجتماعی و شرایط تاریخی، سیاسی و اجتماعی هستند که در روش‌های تحقیق کیفی به‌عنوان شرایط علی^۳ و شرایط مداخله‌گر^۴ مطرح می‌شوند (ر.ک: فرکلاف^۵، ۱۳۷۹: ۸).

1. Critical Discourse Analysis
2. We and the others
3. causal Conditions
4. Intervening Conditons
5. Fairclough

پژوهش‌های گفتمانی، کیفی و تحلیلی^۱ از این حیث که کاری ذهنی و تفسیری هستند، پژوهشگر برای تحلیل داده‌های خود، شیوه‌ها و فرایندهای متنوعی را می‌تواند به کار گیرد تا تحلیل و توصیف دقیقی از معنا ارائه کند. این شیوه‌های تحلیل و رویکردها در داده‌های کیفی به‌اندازهٔ تعداد پژوهشگران می‌تواند تنوع داشته باشد (ر.ک: حریری، ۱۳۸۵: ۲۳۶). در این مقاله، از رویکرد «ما و دیگری» که هم در تحلیل گفتمان و هم در نشانه‌شناسی مطرح است، استفاده شده است. مفهوم «دیگری» در حوزهٔ جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، زبان‌شناسی و ادبیات مطرح است که جورج زیمل^۱ مفهومی نزدیک به دیگری به نام غریبه^۲ و یا بیگانه برای آن در نظر می‌گیرد. دیگری یا غریبه، یک فرد نیست، بلکه یک سنت، هویت، متن یا مجموعه‌ای از آنهاست که شناخت و ویژگی‌های آن‌ها، به فهم واقعی محتوا و هویت آن کمک می‌کند.

«دیگری، مفهومی است که توجه به آن، نخستین بار در آثار کسانی چون هوسرل^۳ و هایدگر^۴ به چشم می‌خورد و توجه به این مفهوم، به‌خصوص بعد از جنگ جهانی دوم، سبب چشم‌اندازهای جدیدی در مباحث فلسفی و ادبی گردید» (دزفولیان و امن‌خانی، ۱۳۸۸: ۲). شناخت و فهم واقعی دیگری و داشتن تصویر و درکی درست از هویت و مجموعهٔ هم‌سو و همراهش، باعث فهم دقیق محتوای شعر و ادبیات می‌شود. خودی‌ها حامی و پاسدار ارزش‌ها و اخلاق در مقابل دشمنان و اهریمن‌هایی هستند که جامعه را تهدید می‌کنند. شاعر می‌خواهد با استفاده از ابزارهای نمادین و اسطوره‌ها و همراه کردن افکار عمومی با خود و تحریک احساسات، شرایط و زمینه را برای مقابله با دیگرهای غیر خودی و طرد آن‌ها فراهم کند. تجلی درگیری خودی و دیگران، اگرچه در اخلاق، اجتماع و ادبیات است، اما کارزار اصلی در پشت پرده و در شرایط تاریخی و سیاسی است، جایی که دیگری و همراهانشان از قانون‌گذار و صاحب نفوذ گرفته تا مستبد و استعمارگر، زمینه را برای فروپاشی جامعه فراهم می‌کنند. آن‌ها تصویری دستکاری‌شده، وارونه و غیر واقعی از تاریخ و اجتماع ارائه می‌دهند و شاعر با خلق تصاویری زیبا، هنری و با به‌کارگیری اسطوره‌ها و احساسات، می‌خواهد به جنگ گفتمان‌ساختگی، غیر واقعی و ایدئولوژی مسلط آن‌ها برود. مقایسهٔ خود (ما) و دیگری در پژوهش حاضر، بر مبنای مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی است که مبنای تشابه و اصالت را به متن می‌دهد و به نژاد، ملیت و روابط تاریخی توجه نمی‌کند و به بررسی و تطبیق مفاهیم، معانی و حوزه‌های معرفتی در زبان‌ها و ادبیات مختلف می‌پردازد تا خودی (ر.ک: شرکت‌مقدم، ۱۳۸۸: ۱۲-۱۵)

-
1. Georg Simmel
 2. Stranger
 3. Husserl
 4. Heidegger

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. تحولات سیاسی - اجتماعی دوران زندگی ابراهیم طوقان و نسیم شمال

فلسطین، در اواخر قرن نوزدهم میلادی، بخشی از امپراتوری عثمانی بود که به آن سوریه جنوبی می گفتند. نظام حاکم بر این منطقه، فئودالی بود و چندین خانواده متمول، بیشتر زمین های این سرزمین و مناصب سیاسی و دینی آن را در اختیار داشتند و از لحاظ سیاسی، به خاطر منافع متقابل، خانواده های یادشده، متحدان هیئت حاکمه عثمانی بودند (ر.ک: کیالی، ۱۳۶۶: ۴۶). دولت های غربی بر امپراتوری عثمانی قانونی موسوم به امتیازات خارجی، تحمیل کرده بودند و عملاً دولتی در دولت عثمانی، به ویژه در بخش های عربی آن تشکیل داده بودند. انگلستان در سال ۱۸۳۹، اولین کنسولگری خود را در قدس بنیان نهاده بود که فعالیت و هدف اصلی آن، حمایت از یهودیان مهاجر بود (ر.ک: صفاتاج، ۱۳۸۰: ۲۱۰).

اولین جرقه های مهاجرت یهودیان به فلسطین توسط خاخامی یهودی به نام هیرش کالیشر^۱ در کتابی به نام در جستجوی صهیون^(۵) در سال ۱۸۶۱ زده شد (ر.ک: عبدالرؤوف، ۱۳۸۵: ۴۷). یک سال پس از آن، نخستین جمعیت صهیونیست در آلمان تأسیس و تأسیس دولت یهودی در فلسطین، به عنوان یکی از اهداف آن مطرح شد. در اوت ۱۸۹۷، تئودور هرش^۲، نخستین کنگره صهیونیستی را در شهر بال سوئیس برگزار کرد و راه حل های خود را برای تشکیل دولت یهود مطرح کرد (ر.ک: صفاتاج، ۱۳۸۵: ۳۲۱). این کنگره، سازمان جهانی صهیونسم را پایه گذاری و هدف خود را تشکیل میهن و دولتی در فلسطین اعلام کرد (ر.ک: کیالی، ۱۳۶۶: ۴۴).

با شروع جنگ جهانی اول، برخی امرای عرب از جمله شریف حسین، امیر مکه با همدستی و هماهنگی با انگلستان، قیام علیه دولت عثمانی را شروع کردند و برخی قبایل عرب در سوریه، لبنان و فلسطین به انقلابیون پیوستند. براساس قرارداد سایکس بیکو^۳ که بین فرانسه و انگلستان در شانزدهم ماه مه ۱۹۱۶ م امضا شد، بلاد عربی به کشورهای فعلی تقسیم و فلسطین، غیر از حيفا و عکا که در اختیار انگلیس بود، تحت سلطه یک اداره بین المللی درآمد (ر.ک: مناع، ۱۹۹۹: ۵۵۳).

انگلیسی ها که قیومیت فلسطین را برعهده گرفته بودند، پس از جنگ جهانی اول، به حمایت از مهاجرت یهودیان به فلسطین و تشکیل دولت صهیونیستی پرداختند و بالفور^۴ وزیر خارجه وقت انگلستان طی

1. Hirsch kalicher

2. Theodor herzl

3. Sykes – Picot Agreement

4. Balfour

اعلامیه‌ای از تشکیل دولت صهیونیستی در فلسطین حمایت و طی چند سال، آمریکا و بیشتر کشورهای اروپایی از تشکیل این دولت حمایت کردند. در جبههٔ مقابل، اعراب و فلسطینیان در چند جبههٔ سیاسی، نظامی و ادبی به مقابله با اشغالگران پرداختند. قیام براق در سال ۱۹۲۹م که ۱۵ روز طول کشید، حملهٔ اعراب مسلح به بیت‌المقدس در ۱۹۴۸م، تشکیل گروه‌ها و نهادهای سیاسی و شروع سبکی ادبی از شعر مقاومت از جمله آن‌ها بود.

در ایران، پیروزی مشروطیت در سال ۱۲۸۵ هـ.ش، در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و ادبی دگرگونی‌های فراوانی ایجاد کرد. این انقلاب، باعث نوگرایی فکری و اجتماعی و عمومی شدن مباحثی همچون آزادی، حکومت قانون، تأسیس عدالت‌خانه (مجلس شورای ملی) و افزایش نقش مردم و نخبگان در امور سیاسی و اجتماعی شد. برخلاف انتظارات، این انقلاب به‌جای آنکه منشأ تأثیرات مثبت باشد، به اختلاف بین صفوف ملت و گردانندگان مشروطیت منجر شد و مسیر تحولات را به‌سوی انگلیس و مستبدان سابق سوق داد. حاکمیت افراطی‌گری، خودسری، اغتشاش و سوءاستفاده از آزادی و قانون، مشروطیت را قبل از آنکه به پختگی و قوام کامل برسد، به تندباد استبداد مبتلا کرد و درنهایت، مجلس مشروطیت در سال ۱۳۲۶ به فرمان محمدعلیشاه به توپ بسته و تعطیل شد (ر.ک: احتشام‌السلطنه، ۱۳۶۶: ۶۷۷-۶۷۸).

از جمله ویژگی‌های این دوره، رقابت روس و انگلیس برای کسب منافع سیاسی و اقتصادی و انعقاد قرارداد موسوم به ۱۹۰۷ برای تقسیم غیر رسمی ایران است. افزون بر این، پس از پیروزی مشروطیت، استبداد با تمام قوا در صدد بازپس‌گیری اقتدار ازدست‌رفته‌اش بود که با انقلاب مشروطه از دست داده بود و نگهبانان استبداد با پوشیدن لباس مشروطه‌خواهی به صدارت و وکالت برگشته بودند. سقوط پی‌درپی کابینه‌ها، دخالت انگلیس و روس در عزل و نصب‌ها، ضعف قدرت مرکزی، دوره‌ای از ناامنی و آشفتگی را در کشور رقم زد و کشور را تا مرز بحران سقوط پیش برد. «این دگرگونی‌ها و تحولات و آراء و عقاید در ادبیات ایران نیز، تأثیر تام نهاد، به‌گونه‌ای که نگرش‌های ادبی، آفرینش‌های هنری، خلاقیت‌های فکری و... در ادبیات، مجالی برای ظهور پیدا کرد» (صدری‌نیا، ۱۳۷۱: ۹۵).

۲-۲. وطن‌گرایی محور اصلی و مرکزی

مفهوم مرکزی در شعر نسیم شمال و ابراهیم طوقان، وطن است و سایر مفاهیم حول آن می‌چرخند. وطن‌گرایی طوقان، به‌طور عمده رنگ و بوی سیاسی دارد و فلسطین به‌خاطر دشمن خارجی، دولت دست‌نشاندهٔ انگلستان و مهاجرت صهیونیست‌ها در حال ازدست‌رفتن بوده است. این در حالی است که در دورهٔ نسیم شمال، ایران عمدتاً به‌خاطر بی‌عدالتی و ظلم حاکمان، سوءاستفاده و نوکری آن‌ها برای

بیگانگان در آستانه فروپاشی قرار گرفته بود و از این جهت، شعر او رنگ و بوی اجتماعی دارد. با این وجود، هر دو شاعر، وطن را عزیز، زیبا و دارای پیشینه باشکوه می‌دانند که به حالت ضعف، بیچارگی و احتضار افتاده است. ابراهیم طوقان در قصیده «وطن»، عشق به آن را این گونه بیان می‌کند:

۱. وطنی أنت لی والخصم راغم
۲. وطنی إننی إن تسلّم سالم
۳. وطنی أرف لک الشّباب
وطنی أنت کلّ المتی
ویک العزّ لی والهنّا
کأثمه الزّهر التّدی

(۱۹۹۰: ۵۱۱)

(ترجمه: ۱. وطن من! تو متعلق به من و همه آرزو و خواسته من هستی؛ هر چند دشمن را خوش نیاید. ۲. ای وطنم! اگر تو در سلامت باشی من نیز سالم هستم و شادی و شرف من با تو معنا دارد. ۳. ای وطنم! این جوانان که مانند گل‌های شاد هستند را به تو تقدیم می‌کنم.)
او در جای دیگر، وطن را آن‌چنان باشکوه و زیبا می‌داند که در تپه‌هایش نور و در هوایش زندگی، لذت و امید می‌بیند:

موطني الجلال والسّناء والبهاء فی ربّاک
والحیاء والتّجاة والرّجاء فی هواک

(همان: ۵۱۱)

(ترجمه: سرزمین من، شکوه و عظمت و نور و زیبایی در تپه‌های توست. زندگی و نجات و لذت و امید در هوای توست.)

نسیم شمال نیز، وطن را تاج سر، بستر، مادر و جایگاه زندگی می‌داند. شاعر، غم و اندوه خود را، در ازدست‌دادن وطن، بارها بیان کرده و فریاد وطن‌دوستی سر می‌دهد. او ۲۴ بار به گذشته ایران اشاره کرده است (ر.ک: وارسته‌فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۸۴). از اصطلاحات ملک کیان، مملکت داریوش و مفاهیم مشابه استفاده کرده و حدود و ثغور گسترده گذشته ایران را یادآوری می‌کند. وی با ذکر گذشته پرافتخار وطن، یادآوری می‌کند که وطن با عظمت گذشته خود، به گرفتاری و مشکل دچار شده است:

کو رستم و کو بهمن و کو کاوه و کاووس
کو سوط قابوس و چه شد شوکت کاموس
کو فریدون و چه شد طنطنه طوس
دادند همه جان به دو صد حسرت و افسوس

(نسیم شمال، ۱۳۸۷: ۲۴۵)

مضامین شعر نسیم شمال دربرگیرنده واقعیت‌ها و چالش‌های جامعه است و در شرایطی که کشور مورد هجوم بیگانگان است، بارها و بارها و به شیوه‌های مختلف به وطن اشاره می‌کند و به نوعی برجسته‌سازی دست می‌زند تا دیدگاه در خطر بودن وطن را برای مخاطبانش باورپذیر کند:

ای غرقه در هزار غم و ابتلا وطن
عریان ز چیست پیکرت ای مادر عزیز
شد خاک تیره بسترت ای مادر عزیز
آن دخمه فریدون، تاج کیان چه شد
از هیچ سمت راه گریز و نجات نیست
ای در دهان گرگِ اجل مبتلا وطن
کو لعل و گنج و گوهرت ای مادر عزیز
نوباوگان تو ز غمت در عزا وطن
کشمیر و بلخ و کابل و هندوستان چه شد
ای مبتلا به درد و غم، بی‌دوا وطن

(همان: ۵۰-۵۲)

طوقان به دنبال بازگرداندن و بازیابی اقتدار گذشته است؛ تا وطنش در بند ذلت و زندگی مشقت‌بار نماند و عزت گذشته او را برگرداند:

لا تُرید ذلنا المؤبداً وعیشنا المنکدا
لا نرید بل نعید مجدنا التلبید

(۱۹۹۰: ۵۱۲)

(ترجمه: تحقیر ابدی و زندگی دردآورمان را نمی‌خواهیم بلکه افتخار و عزت گذشته را می‌خواهیم برگردانیم.)
ابراهیم طوقان در شعرهایی برای بازگرداندن مجد و عظمت گذشته وطن، جوانان را بارها به یاری فرامی‌خواند:

۱. یا شـبابنا اھضوا
۲. ولنعـالِ الوطن
۳. اھضوا وارفعوا عالیا
آن آن نهضوا
فلنعـالِ الوطن
مجدکم خالداً سامیا

(همان: ۵۲۲)

(ترجمه: ۱. ای جوانان وطن به پا خیزید که زمان برخاستن است. ۲. باید وطن را سرفراز کنیم که این وطن بهترین است. ۳. به پا خیزید و مجد و عظمت جاودانه و بزرگ خود را زنده کنید.)

۱. حیّ الشّباب وقُل سَلاما
۲. صحت غرائمکم علی
إنکم أممّ للغد
دفع الأثمیم المعتدی

(همان: ۲۸۶)

(ترجمه: ۱. به جوانان سلام کن و به آن‌ها بگو، شما امید فردا هستید. ۲. پشتکارتان برای بیرون کردن جنایتکاران استوار باد.)

نسیم شمال نیز بارها مردم، جوانان و شهرهای مختلف را، برای دفاع از وطن، فرامی‌خواند:

ملت ای ملت ز جا خیزید، ایران از شماست
رشت و تبریز و صفهان و خراسان از شماست
مجلس و مشروطه و تعیین سلطان از شماست
پس شما را غیرتی سرشار کی خواهد رسید

(۱۳۸۷: ۳۱)

نسیم شمال در جایی دیگر به بازنمایی روابط پنهان قدرت اشاره می‌کند و برخی خودی‌ها را هم‌سو با دشمنان در مقابل وطن می‌بیند. شعر او با شرایط تاریخی و اجتماعی وطن ارتباط عمیق دارد. وی به گونه‌ای واقع‌گرایانه و به زبان ساده این احوال را به تصویر می‌کشد:

ای دل غافل بر احوال وطن خون‌گریه کن
خیز ای عاقل به این دشت و دمن خون‌گریه کن
نه امینی نه و کیلی نه وزیری نه شهی
آه و واویلا وطن یک تن ندارد مرهمی

(همان: ۱۷۲)

هر دو شاعر، نسبت به آینده وطن خوش‌بین نیستند. طوقان در این باره می‌گوید:

أمامک أيتها العربی یومٌ تیب لؤلوه سود التواصی

(۱۹۹۰: ۳۵۲)

(ترجمه: ای عرب! روزی سخت فراروی توست که ترس از آن تو را پیر و فرتوت خواهد کرد.)
او در جای دیگری می‌گوید:

لا تلمنی إن لم أجد من وميض لرجاء ما بین هذا السواد

(همان: ۲۱۰)

(ترجمه: مرا سرزنش نکن اگر بین این سیاهی‌ها، کورسویی به سوی امید نمی‌بینم.)

نسیم شمال هم فریادش به همین دلیل بلند است که ایران را گرفتار دردهای بی‌درمان می‌بیند:

دوش می‌گفت این سخن دیوانه‌ای بی‌بازخواست درد ایران بی‌دواست
عاقلی گفتم که از دیوانه بشنو حرف راست درد ایران بی‌دواست
مملکت از چارسو در حال بحران و خطر چون مریض محتضر
با چنین دستور، این رنجور مهجور از شفاست درد ایران بی‌دواست

(۱۳۸۷: ۱۷۳)

۲-۳. مدافعان وطن

هر دو شاعر از گذشته و پیشینه خود در تقابل با استعمار و مهاجمان یاری می‌جویند تا خود را طرف مغلوب نشان ندهند و امید را در دل وطن با وجود شرایط ناگوار تاریخی زنده نگاه دارند. شاعران مورد بررسی پژوهش حاضر، با عشقی که به وطن دارند، خود در ردیف اولین مدافعان هستند و گاه به آن اشاره کرده‌اند. آن‌ها خود را وقف وطن کرده و مخاطبان‌شان را به بیداری، هوشیاری و دفاع از وطن فرامی‌خوانند:

إن قلبي لبي لبلادي لا لحزب أو زعيم

(طوقان، ۱۹۹۰: ۳۲۳)

(ترجمه: قلب من متعلق به وطنم است، نه متعلق به حزب یا رهبری خاص.)

نسیم شمال هم در ترجیع‌بندی طنز، به خودش یادآوری می‌کند که «آهسته باید رفت و آمد کند که گربه شاخش نزنند». او خود را در این شعر، حامی زارع و غم‌خوار وطن می‌داند و می‌گوید:

ز زارعین رنجبر بازم حمایت می‌کنی ز ظالمان مفت‌خور بازم شکایت می‌کنی
نسیم شمال بهر وطن غصه نخور تموم می‌شی کس نرسد به داد تو حبس بلا کلام می‌شی

(۱۳۸۷: ۳۲)

پس از خود، آن‌ها مجاهدان، آزادی‌خواهان، شهدا، رهبران و حاکمان وطن‌دوست را در صف دوستان و مدافعان وطن می‌دانند. نسیم شمال به دلاوری‌های مردم تبریز و اصفهان اشاره می‌کند و ایستادگی آن‌ها را شایسته تقدیر می‌داند:

مَلّت تبریز خدا یار تان دست خدایی است کمک کار تان
نام شما در همه بحر و بر گشت به مردی و هنر مشتهر

(همان: ۱۸۳)

او درباره شجاعت مردم اصفهان می‌گوید:

اصفهان گشته‌ای مأوای شیران آفرین کرده‌ای بنیاد استبداد، ویران آفرین
داده‌ای سرمشق بر شیراز و کرمان آفرین آمده در زیر حکمت، یزد و کرمان آفرین

(همان: ۱۸۴)

نسیم شمال، در شرایطی که نیروهای واگرا و گریز از مرکز در مناطق مختلف ایران فعال شده بودند به دلاوری‌های قوم‌ها و مردم شهرهای مختلف کشور اشاره می‌کند تا فکر وحدت ملی را تقویت کند. او ملت را همه کاره وطن دانسته و آن‌ها را اصلی‌ترین مدافع کشور می‌داند:

آنکه کشور را از این ذلت رهانند ملت است آنکه کشتی را سوی ساحل رساند ملت است
آنکه سلطان را سر مسند نشانند ملت است تاج‌گیر و تاج‌بخش سلطنت هم ملت است

(همان: ۱۵۸)

ابراهیم طوقان، اگرچه به نوعی ملی‌گرایی قومی و عربی توجه دارد، ولی از میان صفوف مردم، برای شهدا و جانبازان وطن اعتبار و ارج فراوانی قائل است. او چندین قصیده و شعر برای آن‌ها سروده و آن‌ها را بالاترین انسان‌های مدافع وطن می‌داند و در بیش از نُه قصیده به موضوع شهید و جانباز می‌پردازد (ر.ک: کیانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۵). وی، به مناسبت شهادت سه تن از مجاهدان فلسطینی در حادثه ندبه سال ۱۹۲۹ که به

قیام براق هم معروف شده (ر.ک: یاغی، ۲۰۰۱: ۱۶۷)، قصیده «الثلاثاء الحمراء» (سه شنبه خونین) را سرود که با این بیت شروع می‌شد:

لَمَّا تَعَرَّضَ نَجْمُكَ الْمُنْحَسُوسِ وَتَرَنَّتْ بِعُزَى الْجِبَالِ رُؤُوسِ

(طوقان، ۱۹۹۰: ۲۷۴)

(ترجمه: هنگامی که ستاره نحس تو نمایان شد و سرها همچون قلّه‌های کوه‌ها در حلقه طناب‌ها به خود لرزیدند.)
او در قصیده «الشّهِيد»^(۶)، به بیان افتخارات و ویژگی‌های شهیدان وطن می‌پردازد و در پایان قصیده، شهیدان را متعلق به خدا و وطن می‌داند (ر.ک: همان: ۱۹۷) و درباره آن‌ها می‌گوید:

۱. لَمْ يِيَسَّ لِمَنْ لَمْ يَلِ الْأَذَى وَلَمْ يَشْتَبِهْ طَوَارِي الْأُمِّ
۲. نَفْسُهُ طَمَعٌ هَمَّةٌ وَجَمَّتْ دُونَهَا الْهَمَمُ

(همان: ۱۹۷)

(ترجمه: ۱. آن‌ها کسانی هستند که دردهای نابهنگام کمر آن‌ها را خم نمی‌کند. ۲. وجودشان فرمان‌بردار همّت‌ی است که همّت‌های زیادی در مقابلش در هراسند.)

او قصیده «الفدایی» را، برای جانبازان و مجروحان راه دفاع از وطن می‌سراید. شاعر شهیدان را در مقابل کسانی قرار می‌دهد که با طمع و خودخواهی وطن را به هدفی در دسترس برای بیگانگان تبدیل کرده‌اند. آن‌ها یا در خدمت مقاصد دشمن هستند؛ یا بی‌طرفی و سکوت اختیار کرده‌اند؛ یا تنها به شعارهای فریبنده و توخالی بسنده می‌کنند و از بذل جان و مال در راه وطن دریغ می‌ورزند. برخلاف این گروه، شهیدان جان‌برکفانی هستند که برای رسالت خویش، خود را به قلب سپاه دشمن می‌زنند، آتش به پا می‌کنند و سرزمینی را دوست دارند که ارکانش ویران شده است:

۱. لَا تَسْلِي عَنِ سَلَامَتِهِ رُوحَهُ فَوْقَ رَاحَتِهِ
۲. بَدَّلَتْهُ هُمُومُهُ كَفَنًا مِّنْ وَسَادَتِهِ
۳. بَيْنَ جَنبِيهِ خَافِقٌ يَتَأَلَّظُ بِغَايَتِهِ
۴. صَامَتَ لَوْ تَكَلَّمَا لَفِظَ التَّارِ وَاللَّمَا
۵. وَبِإِلَادِ أَحِبِّهِمَا زَكْنَهُمَا قَد تَهَدَّمَا

(همان: ۳۱۳)

(ترجمه: ۱. از سلامت‌ش نپرسید که او جان‌برکف است. ۲. افکار و دغدغه‌اش، بالش او را به کفن تبدیل کرده است. ۳. در سینه‌اش قلبی هست که به‌سوی هدفش شعله‌ور است. ۴. او ساکت است و چون لب بگشاید، آتش به پا می‌کند. ۵. او سرزمینی را دوست دارد که ارکانش در حال از بین رفتن است)

طوقان، افزون بر قصاید شهید و جانباز، قصیده «ذکری دمشق» را به مناسبت شهادت احمد مریود، یکی از

مجاهدان فلسطینی سرود و در آن، دمشق را مورد خطاب قرار داد که جوانان با عزم و اراده و شهادت‌طلب، تو را به استعمارگران نخواهند فروخت (ر.ک: همان: ۶۵-۶۶). افزون بر مجاهدان، شهیدان و جانبازان، ابراهیم طوقان، مسئولان و زمین‌دارانی که به خاک وطن توجّه و اعتماد دارند و بر حفظ آن حریص هستند را مورد ستایش قرار می‌دهد و می‌نویسد:

۱. بارک الله فی حریص علی الارض غیور ینهی إلیها اهتمامه
 ۲. هم حماة البلاد من کل سوء وهم معقل الحمی ودعائمه

(همان: ۲۹۶)

(ترجمه: ۱. آفرین بر افرادی که در نگهداری زمین‌هایشان حریص هستند. انسان‌های غیوری که توجّه و اعتمادشان به خاک کشورشان است. ۲. اینان حامیان کشور در مقابل سختی‌ها و پناه و تکیه‌گاه مبارزان هستند.)

توجّه به مجاهدین و جانبازان از نگاه نسیم شمال هم پنهان نمی‌ماند و آن‌ها را ستایش کرده و می‌گوید:

هله ای گروه مجاهدین بشوید یک ره و یک دله
 بدهید جان به ره وطن به نشاط و شادی و هله
 به جهاد حکم حجج شده بشتاب بهر مقاتله
 بشوید هم‌رو و متحد بکنید کوشش و جهد و جد
 وطن است گنج نهان ما وطن است توشه راحله

(۱۳۸۷: ۱۹۹-۲۰۰)

گروه دیگری که در شعر نسیم شمال به‌عنوان خودی و مدافع وطن مطرح هستند علما و روحانیون هستند. با توجّه به تأثیر علمای شیعه در حرکت‌های اجتماعی دوره قاجار و ارتباط آن‌ها با مردم به‌ویژه اینکه، عدالت اجتماعی و مقابله با ظلم و نابرابری، مهم‌ترین دغدغه آن‌ها بود و با توجّه به اینکه نسیم شمال خود در روحانی بود، توجّه به آن‌ها را به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین مدافعان وطن مد نظر داشت:

امروز نگهبان خلائق علماوند بعد از علماء حافظ ملت و کلانند

(همان: ۱۸۱)

نسیم شمال روحانیت و کسانی که به برقراری عدالت کمک می‌کردند، و کیلان خدمتگزار و متعهد و حتی جوانان و دخترانی که به‌دنبال علم و دانش و مقابله با خرافه و جهل می‌رفتند، در ردیف مدافعان وطن و خودی می‌داند (ر.ک: همان: ۷۳-۷۵). شاید بتوان گفت: از این جهت طیف مدافعان وطن از نگاه نسیم شمال گسترده‌تر و متنوع‌تر است.

۲-۳. دشمنان وطن (دیگران)

مفهوم و موضوع محوری وطن که مدّ نظر هر دو شاعر مورد بررسی در این پژوهش است، به واسطه دشمنی و دسیسه‌هایی خاص، برای آن شرایط حسّاس و خطرناک پیش آمده است. در این بخش، صف دشمنان وطن که آن را به مرز فروپاشی رسانده‌اند، بررسی می‌شود که بدون شک، دشمنان وطن، همانند دوستان آن، طیف گسترده‌ای را شامل می‌شوند. در شعر ابراهیم طوقان، استعمار انگلیس، دولت دست‌نشانده، صهیونیست‌ها، حکام خیانت‌کار عرب و دلالان و فروشندگان زمین، به‌عنوان دشمنان اصلی معرفی شده‌اند. در شعر نسیم شمال، بی‌عدالتی و بی‌توجهی نسبت به وضعیت مردم، برجسته‌تر است. براساس یک تحقیق به‌عمل آمده، نابسامانی‌های اجتماعی، ریاکاری، تقلّب و فرصت‌طلبی که نوعی از هم‌گسیختگی اجتماعی محسوب می‌شوند، بیشترین فراوانی (۲۸۴ مضمون) را در شعر نسیم شمال دارد (ر.ک: وارسته‌فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۷۵).

ابراهیم طوقان، انگلیس را در رأس دشمنان فلسطین می‌بیند و به آن حمله می‌کند، معاهده بالفور را ننگین می‌شمارد و در شانزده قصیده به توصیف استعمار و حیل‌های آن می‌پردازد (ر.ک: طه، ۲۰۰۴: ۷۷). او آن‌ها را گرگ‌های غارتگر می‌داند و می‌گوید:

وَأَنْظُرُ بِعَيْنَيْكَ الْوَدَّابِ تَعَبُّ فِي أَحْوَاضِهَا

(۱۹۹۰: ۹۰)

(ترجمه: با چشمانت گرگ‌هایی را بنگر که آب حوضچه‌های وطن را می‌خورند (اموال و ثروت آن‌ها را غارت می‌کنند).)

در فلسطین همانند برخی سرزمین‌های عربی دیگر در ابتدا به خاطر مقابله با ترک‌ها، نگاه‌ها به انگلیس مثبت بود ولی پس از صدور اعلامیه بالفور، برخی روشنفکران فلسطینی متوجه شدند که دولت قیّم آن‌ها، درصدد هموار کردن راه سلطه صهیونیست‌ها بر سرزمینشان است. ابراهیم طوقان، در قصیده «الکتیب»، بالفور وزیر خارجه وقت انگلستان را در ردیف اصلی‌ترین دشمنان فلسطین می‌شمارد و جام شراب او را از خون شهیدان فلسطین می‌داند (ر.ک: همان: ۱۱۸).

نسیم شمال هم بیگانگان و دشمنان خارجی را، از عوامل نابودی ایران می‌داند و نام بسیاری از شخصیت‌های بیگانه را در شعر خود مطرح می‌کند. انتقاد و نارضایتی از دولت‌های خارجی به‌ویژه روس و انگلیس و قراردادهای ظالمانه آن‌ها، ۳۸ بار در دیوان نسیم شمال مطرح شده است (ر.ک: وارسته‌فر و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۸۲). از جمله مواردی که نسیم شمال نقش بیگانگان را در نابودی ایران مطرح می‌کند، می‌توان به موارد زیر

اشاره کرد:

خاک ایران شده ویران ز سه فیل روس فیل، انگل فیل، آلمان فیل

(۱۳۸۷: ۱۰۵)

اجنبی شد حمله‌ور بر مذهب و آیین ما ای دریغا می‌رود هم مملکت هم دین ما

(همان: ۱۵۷)

او خطاب به مرنارد بلژیکی می‌گوید:

خوب بردی پول ایران را به پلتیک آفرین با فشنگ اشرفی کردی تو شلیک آفرین

قصر بیلاقی بنا کردی به بلژیک آفرین شعرهای اشرف شیرین‌زبان را خورده‌ای

(همان: ۱۵)

ابراهیم طوقان فروشنده‌گان و دلالان زمین را در فلسطین سرزنش می‌کند و به نظام سنتی نجبا و بی‌تفاوتی شاعران عرب هم عصر خود، در مسئله فلسطین می‌تازد (ر.ک: کیانی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۵).

نسیم شمال، همانند او، مستبدین داخلی را شریک دزد و برباددهنده خاک ایران می‌داند و می‌گوید:

تا مصدر کار، مستبد است تادل به نفاق مستعد است

جان‌کندن و سعی ما جفنگ است این قافله تا به حشر لنگ است

(۱۳۸۷: ۱۷۵)

او با شعرهایی همچون «زارع در زیر شلاق»، «فوقولی قو»، «مرگ یک دختر از سرما»، «گوش شنوا کو»، «فسنجان»، «وکلائی دزد و مجلس دزدان» و... زندگی طبقات پایین را به تصویر می‌کشد. مردمی که قرار بود با مشروطه به اهداف والا دست یابند و علت شکست و عدم موفقیت آن‌ها هم مستبدین بوده‌اند:

من داده‌ام این خاک وطن را به اجاره در هر قدمی پول گرفتم به شماره

مشروطه چه مغلوطنه چه این سوء ادب چیست مجلس چه و ملت چه و مشروطه طلب چیست

(همان: ۲۹)

طوقان هم در قصیده‌ای به صراحت اعلام می‌کند که فلسطین با دو گونه دشمن روبه‌روست:

۱. لنا خصمان ذو حول و طول و آخر ذو احتیال واقتصاص

۲. تواصوا بینهم فأتی و بالا واذلاً لنا ذاک التواصی

۳. مناهج لا بادة واضحات وبالْحَسَنی تَفْهَذُ وَالرَّصَاص

(۱۹۹۰: ۲۱۸)

(ترجمه: ۱. ما با دو دشمن روبه‌رو هستیم، قدرتمندی توانا و فرصت‌طلبی فریبکار. ۲. در نتیجه اتحاد این دو، ما به ذلت

افتاده‌ایم. ۳. نقشه‌ای که برای ریشه‌کن کردن ما دارند، ساده است، گاه توسل به زور و گلوله و زمانی خوبی و مدارا. طوقان در این شعر، هم استعمار خارجی را می‌بیند و هم فرصت‌طلب داخلی که هر دو هماهنگ با هم به شیوه‌های مختلف به دنبال دلیل کردن فلسطین هستند. جالب است اشاره شود که نسیم شمال هم لبه تیز انتقاد خود را متوجه خیانت کاران و فرصت‌طلبان داخلی می‌کند و می‌گوید:

میل داری بنویسم که چه‌ها بردی تو	پول‌ها را به کجا بردی و بسپردی تو
میل داری بنویسم ز حکایات شما	زان فرستادن کاغذ به ولایات شما
میل داری همه‌جا سرّ تو را فاش کنم	صحت دزدی آن رند قزلباش کنم

(۲۰۴:۱۳۸۷)

نسیم شمال، مسئولانی که در مرکز نشسته‌اند را مُفسد و عامل به تاراج رفتن کشور می‌داند و جرم آن‌ها را کمتر از بیگانگان نمی‌داند.

بر باد رفت ملت و تاراج گشته دین	در مرکز است مفسد و بنشسته در کمین
---------------------------------	-----------------------------------

(همان: ۷۰)

ابراهیم طوقان با صدای بلند سرنوشتی که در انتظار فلسطین است را فریاد می‌زند تا سند زنده‌ای از مراحل مبارزه فلسطینیان به یادگار بگذارد. او دست‌نشانده‌گان حکومت قیّم انگلیسی در فلسطین را در ایبائی طنز با عنوان «أیها الأقبیاء» مورد خطاب قرار داده و اهدافشان را یادآوری می‌کند:

۱. وعرفنا بکم صدیقاً وقیّاً	کیف نسی انتدابیه واحتلاله
۲. وخجلنا من لطفکم یوم قلتم	وعهد بلفور نافذ لا محاله
۳. اجلاء عن البلاد تریدون	فنجلبوا، أم محقنا والازاله

(۱۹۹۰: ۳۳۱)

(ترجمه: ۱. ما شما را دوستانی باوفا می‌دانیم چطور قیّمومیت شما و اشغال سرزمینمان را فراموش کنیم. ۲. از لطف شما خجالت‌زده شدیم روزی که گفتید وعده بالفور بدون شک اجرا می‌شود. ۳. می‌خواهید ما را از فلسطین بیرون کنید، چشم، ولی شما نه تنها ترک وطن، بلکه ریشه‌کنی ما را می‌خواهید.)

او رهبران ضعیفی را که بی‌توجه به منافع ملی هستند، در ردیف دشمنان محسوب می‌کند. شاعر از سستی، ضعف و بی‌توجهی آن‌ها به وطن انتقاد و آنان را به‌خاطر منفعت‌طلبی، خیانت به کشور و بی‌ارادگی، سرزنش می‌کند. برخی قصیده «أنتم المخلصون» طوقان را آغازگر شعر بیداری و روشنفکری فلسطین قبل از اشغال می‌دانند (ر.ک: خفاجی، بی‌تا: ۲۸۳). او با زبان طنز در این قصیده می‌گوید:

۱. أنتم المخلصون للوطنيّه	أنتم الحاملون عبّ القضيّه
۲. أنتم العاملون من غير قول	بارك الله في الزنود القويّه
۳. واجتماع منكم يردّ علينا	غابر المجد من فتوح أميّه
۴. في يدنا بقيّة من بلاد	فاستريحوا كيلا تطير البقيّه

(۱۹۹۰: ۲۱۹)

(ترجمه: ۱. شما امین ملت هستید و مصائب آن را به دوش می‌کشید. ۲. شما بدون اینکه حرفی بزنید عمل می‌کنید. آفرین بر بازوان قدرتمند شما. ۳. مجلسی که بر پا می‌کنید، عظمت دوران بنی‌امیه را احیا می‌کند. ۴. بخش‌هایی از کشور هنوز در دست ماست. پس آسوده باشید که نمی‌گذاریم از دستمان در برود.)
طوقان، رهبران و افرادی که به زندان افتاده و برای آزادی خود تعهدنامه عدم شرکت در تظاهرات را امضا کرده و آزاد شدند را مورد انتقاد قرار می‌دهد و در قصیده «إلى الأحرار» کار آن‌ها را تقیح می‌کند و آن‌ها را قهرمانانی می‌داند که امضای تعهدنامه، پوشالی بودن آن‌ها را تأیید می‌کند:

۱. أحرارنا قد كسفتم عن بطولتكم	غطاءها يوم توقيع الكفالات
۲. أنتم رجال خطابات منمّقه	كما علمنا وأبطال احتجاجات

(همان: ۱۹۹)

(ترجمه: ۱. شما در روز امضای تعهدنامه پرده از روی قهرمان‌بودنتان برداشتید. ۲. آن‌گونه که ما دانستیم، شما مردان سخترانی‌های خوش‌رنگ و لعاب و قهرمانان اعتراض هستید (به‌جای عمل و اقدام، تنها سخترانی می‌کنید و حرف می‌زنید).)

بدون شک، صف خیانت‌کاران و دزدان در شعر نسیم شمال، نسبت به ابراهیم طوقان، طولانی‌تر است و چندین شعر با عناوین دزد و دزدان واقعی دارد.

می‌فروشی خاک ایران را تو با زرع و وجب

عاقل و دیوانه از اطوار تو دارد عجب

(۱۳۸۷: ۶۲)

او در جای دیگری دزدان واقعی را وطن‌فروشان می‌داند:

دزدی که خانه را بفروشد

اندوخته شهبانه را بفروشد

لعل و گهر خزانه را بفروشد

این مملکت یگانه را بفروشد

(همان: ۸۷)

ابراهیم طوقان هم در موارد متعدّد به فروشندگان و دلالان زمین اشاره می‌کند و فروش زمین را مقدمه سلطه بیگانگان می‌داند. او درباره رهبران آن دوره فلسطین می‌نویسد:

مثل غاندی عسی یفید صیامه	۱. حَبَّذَا لَوِ یصوم منا زعیم
یسوت الزَّعیم لولا طعامه	۲. لا یصم عن طعامه فی فلسطین
بقعة تستریح فیها عظامه	۳. لیصم عن مبعه الارض یحفظ

(۱۹۹۰: ۲۹۵)

(ترجمه: ۱. ای کاش از ما هم رهبری مثل گاندی برای کشورش روزه می گرفت، شاید روزه‌اش مثمر ثمر واقع می شد. ۲. آن‌ها از طعامشان در فلسطین نمی گذرند. اگر رهبری روزه بگیرد و طعامش نباشد، می میرد ۳. رهبران ما خوب است، روزه نفروختن زمین بگیرند و جایی برای قبر خود و آرامش اجسادشان باقی بگذارند.)
طوقان، در کنار رهبران بی تعهد، دلآلان و فروشندگان زمین را می بیند که خواسته یا ناخواسته در کنار بیگانگان نشسته اند:

لا یفهمون ودون الفهم اطماع	۱. تلک البلاد إذا قلت اسمہ وطن
ولا تعلّمت أنّ الخصم خداع	۲. یا بائع الارض لم تحفل بعاقبة
واترک لقرک ارضاً طولها باع	۳. فکّر بموتک فی ارض نشأت بها

(همان: ۲۹۳)

(ترجمه: ۱. آن سرزمین، اگر اسمش را بگویی وطن است. آن‌ها این را نمی فهمند و علت نفهمی شان هم حرص و طمع است ۲. ای فروشنده زمین، تو ترسی از عاقبت کار نداری و نمی دانی که دشمن حيله گر و فریبکار است. ۳. به مرگت در سرزمینی که در آن پرورش یافته‌ای فکر کن و زمینی کوچک (به اندازه دو انگشت) برای قبرت باقی بگذار.)

او در جای دیگر فروشندگان زمین را سرزنش می کند و با بیان عواقب این کار، چشمان مخاطبان را بر این خطر می گشاید:

بیع الثری فقد الثری	۱. هیهات ذلک إنّ فی
وطنی علی هذا البلاء	۲. من ذا ألووم سوی بنی

(همان: ۳۰۳)

(ترجمه: ۱. همانا فروش خاک وطن از دست رفتن ثروت است. ۲. غیر از فرزندان وطنم، چه کسی را بر این بلا سرزنش کنم.)

او در قصیده «السّماسرة» (دلآلان)، آن‌ها را عامل بدبختی و خیانت به وطن می داند و در توصیفشان از کلمات عار و ننگ استفاده می کند و آن‌ها را به هر مناسبتی تحقیر می کند (ر.ک: الطریفی، ۲۰۰۸: ۲۶):

عازّ علی اهل البلاد بقاؤها	اما سماسرة البلاد فعصبة

(همان: ۳۳۵)

(ترجمه: اما دلالان زمین گروهی هستند که وجودشان برای اهالی وطن و مردم سرزمین، مایه شرمندگی است) از دید طوقان، آن‌ها کشور را به‌سوی نابودی می‌برند، در حالی که مدعی خیر برای کشور هستند:

وَمَا هُمْ إِلَّا يَدِيهِمْ بِشَيْعِهَا وَشِرَاؤِهَا

(همان: ۳۳۵)

(ترجمه: آن‌ها حامیان این مرز و بوم هستند که به دست آن‌ها، کشور خرید و فروش و ویران می‌شود.)

طوقان، گروه‌ها و احزابی را که به‌خاطر تمایلات و خواسته‌های خود دچار اختلاف و تفرقه هستند و خود را عاشق کشور معرفی می‌کنند، نقد می‌کند:

كُلُّ يَوْمٍ حِزْبٍ وَحِلْمٍ فَحَدِّثْ عَنِ ضَعِيفِ سَالِحُهُ اِحْلَامُهُ

(همان: ۲۹۶)

(ترجمه: هر روز حزبی به‌همراه رؤیایا و خواب و خیال‌های جدیدی به‌وجود می‌آید، اما آن‌ها افراد ضعیفی هستند که سلاحشان خواب و خیال است.)

۱. لَا تَفْتَحُوا بَابَ الشِّقَاقِ فَإِنَّهُ

۲. وَاللَّهِ لَا يُرْجَى الْخِلَاصَ وَأَمْرُكُمْ فَوْضَى وَشَلَّ الْعَامِلِينَ مَمْرُقٌ

(همان: ۱۹۲)

(ترجمه: ۱. درهای تفرقه و اختلاف را باز نکنید زیرا این در به روی فرجام ناگوار بسته شده است. ۲. به خدا قسم، امیدی به رهایی شما نیست در حالی که کارتان آشفته و در میان کارگزاران اختلاف هست.)

نسیم شمال هم از وزیر و وکیل که ارباب مردم شده‌اند، انتقاد می‌کند و از زبان زارع و کارگر خطاب به آن‌ها می‌گوید:

ما زارعین مظلوم هر روز در بلائیم

افسوس حق زارع امروز پایمال است

گویا که خون ملت بر مالکین حلال است

گاهی به چنگ ارباب که دست کدخداییم

حاصل از این ادارات فریاد قیل و قال است

ای خواجه‌توانگر بزن بلا نینیی

(همان: ۲۰۷-۲۰۸)

او آن‌ها را عامل تبعیض و بی‌عدالتی در جامعه می‌داند و بر بی‌عدالتی حاکم به بهانه‌های مختلف می‌تازد:

اندرین سرمای سخت شهر ری

ای خداوند کریم فرد و حی

می‌خورد هر شب جناب مستطاب

ما برای نان خود در انقلاب

ماهی و قرقال و جوجه کباب

وای اگر ممتد شود این دامنه

(همان: ۲۰)

از جمله گروه‌هایی که ابراهیم طوقان آن‌ها را هم در صف دشمنان وطن می‌بیند، برخی قلم‌به‌دستان، اعم از روزنامه‌نگار، نویسنده و شاعر است. او آن‌ها را سرزنش می‌کند که چرا در مقابل اشغالگران و متجاوزان یا ساکت هستند و یا از دلایان و فروشندگان زمین حمایت می‌کنند:

لِلْحَقِّ سَطْرٌ مَا فِي صَحَافَتِنَا وَلِلتَّضَلُّيلِ نَهْرٌ
قَلْبٌ صَحَافَتُهَا يَطْلُ عَلَيْكَ بَهْتَانٌ وَهَجْوٌ

(۱۹۹۰: ۳۰۳)

(ترجمه: حق در روزنامه‌ها یک سطر و باطل و گمراهی یک رود است. روزنامه‌ها را دگرگون کنید و گرنه بهتان و ناسزا بر شما چیره می‌شود.)

۳. نتیجه

۱. اگرچه شعر ابراهیم طوقان و نسیم شمال، طرح، نگاه و گفتمان‌های متنوعی دارد، ولی محور و هدف اصلی شعر هر دو شاعر، وطن است که به‌خاطر تهاجم مستقیم و غیر مستقیم دشمنان خارجی و هم‌دستی و فرصت‌طلبی برخی در داخل، در آستانه فروپاشی قرار گرفته است. شاعران می‌خواهند با زبان شعر، ساخت‌های اجتماعی و ملی در حال فروپاشی و «خودی و مای» منزوی شده را احیا کنند. هر دو ستم‌ستیزند و همسانی زیادی همچون حمله به بیگانگان و کارگزاران داخلی آن‌ها دارند.

۲. هر دو شاعر با میراث ارزنده ادبی خود، در یک مقطع حسّاس و شکننده تاریخی، ملت و مدافعان وطن را به دفاع از هویت ملی و ارزش‌های اعتقادی و اجتماعی تشویق می‌کنند. خودی (مدافعان وطن) از نگاه شاعر، باید، بیدار، متحد، شجاع، امیدآفرین و فداکار باشد تا در مقابل بیگانه و غیر خودی آشوب‌آفرین بایستد.

۳. بیگانه یا دشمن در سروده‌های نسیم شمال عمدتاً صفاتی، همچون بی‌عدالتی، ناکارآمدی، جهل، خرافه، سرخوردگی سیاسی و اجتماعی، حاکمیت خصلت‌های منفی در جامعه و وابستگی به بیگانگان دارد. این در حالی است که طوقان عمدتاً دغدغه، از دست رفتن وطن به دست بیگانگان و استعمارگران و نوکری و وابستگی نخبگان و غفلت ملی و اتحاد این دو دسته دشمن غیر خودی را برجسته می‌کند.

۴. نسیم شمال با توجه به دشمنانی که برای وطن می‌شناسد، ویژگی‌های مدافعان وطن را در استبدادستیزی، نفی دخالت بیگانگان، عدالت اجتماعی و اقتصادی، حاکمیت قانون و آزادی، به رسمیت شناختن حق ملت و مقابله با صاحبان زر و زور خلاصه می‌کند و به همین دلیل، اجتماعیات و مسائل فرهنگی در شعر او غنی‌تر و پربارتر است. ابراهیم طوقان، شرایط بازیابی «خود آرمانی» را، با نگاهی سیاسی در مقابله با استعمار انگلیس و دولت دست‌نشانده او، حمله به نوکران داخلی اعم از دلایان و زمین‌فروشان، برانگیختن احساسات ملی در دفاع از وطن و ستایش شهیدان و جانبازان خلاصه می‌کند تا آن‌ها را علیه شرایط به‌وجود آمده برانگیزد.

۴. پی‌نوشت‌ها

(۱) ابراهیم طوقان در سال ۱۹۰۵ م. در نابلس در خانواده‌ای فرهیخته و اهل شعر به دنیا آمد. دوران نوجوانی‌اش مصادف با

مهاجرت صهیونیست‌ها و خرید زمین‌های فلسطینیان و آغاز درگیری مسلحانه با اشغالگران بود. او از همین دوران، فروش زمین‌های فلسطین و خشونت انگلیسی‌ها را با هم‌وطنانش می‌دید و خطر آن‌ها را حس می‌کرد (ر.ک: البعینی، ۱۹۹۱: ۲۵۵). طوقان، تحصیلات عالی خود را در دانشگاه آمریکایی بیروت دنبال کرد و پس از مدتی اقامت در بیروت، به زادگاهش برگشت. ترک فلسطین و مهاجرت به بیروت، عشق به سرزمین مادری و وطن را در کنار غزلیاتش به یکی از مهم‌ترین سوژه‌های شعر او تبدیل کرد. بنا به گفته ابوسلمی، دوست و همراه همیشگی طوقان، شعر او ترانه‌های عشق و وطن شد (ر.ک: طه، ۱۹۹۸: ۳۵۹). طوقان در زادگاهش در مدرسه التّجّاح و رشیدیه به تدریس پرداخت و در سال ۱۹۳۶ م. مدیریت بخش عربی رادیو قدس را به عهده گرفت. او به بهانه دامن‌زدن به آشوب و تحریک مردم، از کار برکنار و پس از سفری به عراق در سال ۱۹۴۱ م. در ۳۶ سالگی درگذشت (ر.ک: بگار، ۲۰۰۴: ۸۱).

(۲) سید اشرف‌الدین گیلانی «نسیم شمال»، شاعر دوره پس از مشروطه در ایران است که در سال ۱۲۸۷ هـ ق در قزوین به دنیا آمده بود. در جوانی به تحصیل علوم حوزوی در قزوین، نجف، کربلا و تبریز پرداخت. پس از اعلان مشروطیت، هفته‌نامه نسیم شمال را در رشت، در چهار صفحه با مندرجات طنز، فکاهی و شعر منتشر کرد. قلم ساده و کوچه‌بازاری نسیم شمال، در این دوره به شرح و بیان محرومیت اقشار ملت و دفاع از حقوق محرومان می‌پردازد و شعر عامیانه او با دست‌مایه طنز و هجو، شعر طبقات فرودست و فقیر مانند کشاورز، فغله، کاسب، توده جاهل، زنان مظلوم و دختران بی‌نصیب از تعلیم و تربیت است (ر.ک: یوسفی، ۱۳۶۹: ۳۸۴). از نظر او استعمار، استبداد، حاکمان نالایق، جهل و نادانی، عناصر فرصت‌طلب و رجال خیانت‌کار، مهم‌ترین دشمنان ملت هستند. او را باید درد‌آشنای زمانه دانست که قلم و جانش را در این راه فرسود (ر.ک: شیخ‌لووند، ۱۳۸۴: ۳۵۴).

- (۳) این دو نویسنده (طه متوکل و یوسف بگار) هر کدام چند اثر درباره ابراهیم طوقان دارند.
- (۴) برخی پژوهشگران از جمله ون دایک، از "us and them" برای این اصطلاح استفاده کرده‌اند.
- (۵) صهیون نام کوهی در بیت‌المقدس است که یهودیان این نام را برای جنبش خود انتخاب کردند.
- (۶) طوقان، این قصیده را چهار سال پس از انقلاب ۱۹۲۹ م. در سالگرد شهیدان سه‌شنبه خونین انقلاب سرود.

کتابنامه

الف: کتاب‌ها

۱. احتشام‌السلطنه (۱۳۶۶)؛ *خاطرات*، به کوشش سید مهدی موسوی، تهران: زوآر.
۲. البعینی، نجیب (۱۹۹۱)؛ *شعراء عرب معاصرون*، بیروت: دار المناهل.
۳. بگار، یوسف (۲۰۰۴)؛ *ابراهیم طوقان (اضواء جدیده)*، بیروت: المؤسسة العربیة للدراسات والتشر.
۴. الجیوسی، سلمی الخضری (۲۰۰۷)؛ *الإتجاهات والحركات في الشعر العربي الحديث*، بیروت: مرکز دراسات الوحدة العربیة.
۵. حریری، نجلا (۱۳۸۵)؛ *اصول و روش‌های پژوهش کیفی*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۶. سلیمان، خالد (۱۳۷۶)؛ *فلسطین و شعر معاصر عرب*، ترجمه شهره باقری و عبدالحسین فرزاد، تهران: چشمه.
۷. شراره، عبداللطیف (۱۹۶۴)؛ *ابراهیم طوقان، دراسة تحليلیة*، بیروت: دار صادر و دار بیروت.
۸. شیخ‌لووند، فاطمه (۱۳۸۴)؛ *بررسی شعر سید اشرف‌الدین حسینی، شاعر مردم*، یادنامه اشرف‌الدین حسینی، به اهتمام

علی اصغر محمدخانی، تهران: سخن.

۹. صفاتاج، مجید (۱۳۸۰)؛ *دانشنامه فلسطین*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۰. ----- (۱۳۸۵)؛ *فرهنگ جامع فلسطین*، تهران: مؤسسه انتشاراتی تجسم خلاق.
۱۱. طه، المتوکل (۱۹۹۸)؛ *الکنوز (ما لم يعرف عن ابراهیم طوقان)*، القدس: مؤسسه الأسوار، عگا.
۱۲. ----- (۲۰۰۴)؛ *حدائق ابراهیم (أوراق ابراهیم طوقان ورسائله ودراسات في شعره)*، بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
۱۳. الطریفی، یوسف عطا (۲۰۰۸)؛ *ابراهیم طوقان، حياته وشعره*، عمان: الأهلّیة للنشر والتوزیع.
۱۴. طوقان، ابراهیم (۱۹۹۰)؛ *دیوان اشعار*، بیروت: دار القدس.
۱۵. عبدالرؤوف، سلیم محمد (۱۳۸۵)؛ *آژانس یهود، ترجمه کاظم نراقی*، تهران: اطلاعات.
۱۶. فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹)؛ *تحلیل گفتمان انتقادی، ترجمه فاطمه شایسته پیران*، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۱۷. کیالی، عبدالوهاب (۱۳۶۶)؛ *تاریخ نویس فلسطین*، ترجمه محمد جواهر کلام، تهران: امیرکبیر.
۱۸. محمد شراب، محمد (۲۰۰۶)؛ *شعراء فلسطین في العصر الحديث*، اردن: دار الاهلیة للنشر والتوزیع.
۱۹. مناع، عادل (۱۹۹۹)؛ *تاریخ فلسطین في أواخر العهد العثماني*، بیروت: مؤسسه الدراسات الفلسطینیة.
۲۰. نسیم شمال (۱۳۸۷)؛ *باغ بهشت (دیوان شعر)*، تهران: رجبی.

ب: مجلات

۲۱. پیشوایی علوی، محسن و مسعود باوان پوری (۱۳۹۴)؛ «مقایسه بن‌مایه‌های پایداری نسیم شمال و صالح محمود هواری»، *متن پژوهی ادبی*، شماره ۶۶، صص ۱۱۵-۱۵۲.
۲۲. دزفولیان، کاظم و عیسی امن‌خانی (۱۳۸۸)؛ «دیگری و نقش آن در داستان‌های شاهنامه»، *مجله پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۱۳، صص ۱-۲۴.
۲۳. رنجبر، محمود و علی صفایی (۱۳۹۳)؛ «بازخوانی جامعه‌شناختی نظریه بلا در شعر سید اشرف‌الدین گیلانی (نسیم شمال)»، *جامعه‌شناسی تاریخی*، شماره ۱۳، صص ۱۰۷-۱۳۰.
۲۴. سجودی، فرزانه (۱۳۸۵)؛ *ساختار شعر پایداری، مجله بیناب*، شماره ۱۰، صص ۱۵۸-۱۶۳.
۲۵. سلیمی، علی و پیمان صالحی (۱۳۸۹)؛ «بررسی بازتاب عشق به وطن در شعر بهار و ابراهیم طوقان»، *مجله مطالعات ادبیات تطبیقی*، شماره ۱۵، صص ۹۷-۱۲۲.
۲۶. ----- و سمانه نوروزی (۱۳۹۲)؛ «پایداری در شعر فرّخی یزدی و ابراهیم طوقان»، *کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی*، سال سوم، شماره ۹، صص ۱۰۹-۱۳۶.
۲۷. شرکت‌مقدم، صدیقه (۱۳۸۸)؛ «مکتب‌های ادبیات تطبیقی»، *فصلنامه ادبیات تطبیقی*، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۵۱-۷۱.

۲۸. صادق‌زاده، محمود و طاهره تقوی شوازی (۱۳۹۱)؛ «بررسی تصویر دشمنان ملت در اشعار کودکان نسیم شمال»، *مطالعات ادبیات کودک*، شماره ۶، صص ۴۱-۵۸.
۲۹. صدری‌نیا، باقر (۱۳۷۱)؛ «اندیشه عدالت اجتماعی در شعر سید اشرف‌الدین گیلانی»، *نامه فرهنگ*، شماره ۷، صص ۹۴-۹۹.
۳۰. صفری، جهانگیر و رقیه همّیان (۱۳۸۹)؛ «نگاهی به سیمای مجلس شورای ملی در نسیم شمال»، *مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۲۷۷-۲۷۸، صص ۲۰۲-۲۱۳.
۳۱. فاضلی، محمد (۱۳۸۳)؛ «گفتمان و تحلیل گفتمان انتقادی»، *پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی*، سال چهارم، شماره چهاردهم، صص ۸۱-۱۰۷.
۳۲. فوزی، ناهده و فروغ الهی (۱۳۹۲)؛ «جایگاه توده مردم در جریان‌های سیاسی از منظر عارف قزوینی و ابراهیم طوقان»، *مجله ادبیات فارسی*، شماره ۲۴، صص ۱۳۵-۱۶۰.
۳۳. کیانی، حسین و میرقادر، سید فضل‌الله (۳۸۸)؛ «شهید و جانباز در شعر ابراهیم طوقان»، *مجله ادبیات پایداری*، شماره ۱، صص ۱۲۷-۱۴۲.
۳۴. محمودی، معصومه (۱۳۹۳)؛ «گفتمان و تصویر دیگری در سفرنامه ناصر خسرو»، *مجله برنامه‌ریزی و گردشگری*، شماره ۱۱، صص ۱۶۰-۱۷۸.
۳۵. ملاابراهیمی، عزت و معصومه حاجی عموشا (۱۳۹۵)؛ «کاربرد اسلوب طنز در سروده‌های نسیم شمال و ابراهیم طوقان»، *مجله مطالعات ادبیات تطبیقی*، شماره ۳۸، صص ۵۱-۷۰.
۳۶. ممتحن، مهدی و فروغ الهی (۱۳۸۸)؛ «مقایسه ناسیونالیسم در اشعار ملی عارف قزوینی و ابراهیم طوقان»، *مجله مطالعات ادبیات تطبیقی*، سال سوم، شماره ۱۰، صص ۲۴۳-۲۷۴.
۳۷. موسوی، سید هاشم (۱۳۸۳)؛ «بازتاب قشریندی اجتماعی در طنز نسیم شمال و افراشته»، *پژوهشنامه ادب غنائی*، شماره ۲، صص ۱۶۵-۱۸۱.
۳۸. نظری، علی و قاسم صحرايي (۱۳۸۶)؛ «بازتاب مشروطیت در اشعار نسیم شمال و احمد شوقی»، *مجله پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۸، صص ۱۲۳-۱۴۴.
۳۹. وارسته‌فر، افسانه، دلشاد عامری و افسر افشاری نادری (۱۳۸۹)؛ «تصویر جامعه در اشعار سید اشرف‌الدین گیلانی (نسیم شمال)»، *پژوهشنامه فرهنگ و ادب*، دوره ۶، شماره ۱، صص ۳۷۲-۳۹۴.

ج: پایان‌نامه‌ها

۴۰. آذری، زهره (۱۳۸۶)؛ «نقد صورت و معنا در شعر ابراهیم طوقان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
۴۱. اصغری پهلوان، محسن (۱۳۹۵)؛ «بررسی تطبیقی مضامین سیاسی و اجتماعی در شعر احمد مطر و نسیم شمال».

پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم.

۴۲. برزگر، مهدی (۱۳۸۵)؛ ابراهیم طوقان، شعره و حیاته، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.

۴۳. عبدی، حمید (۱۳۸۸)؛ بررسی وقایع سیاسی و اجتماعی فلسطین در شعر ابراهیم طوقان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم.

۴۴. عظیمی، کاظم (۱۳۸۴)؛ بررسی زندگی و نقد شعر ابراهیم طوقان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

بحوث في الأدب المقارن (فصلية علمية - محكمة)
كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة رازي، كرمانشاه
السنة الثامنة، العدد ٣١، خريف ١٣٩٧ هـ. ش / ١٤٤٠ هـ. ق / ٢٠١٨ م، صص ٢٤-١

مقارنة عناصر «نحن والآخر» في شعر نسيم الشمال وإبراهيم طوقان^١

ابراهيم آرمن^٢

أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة الحرّة الاسلامية، كرج، ايران

معصومه حاجي عموشا^٣

طالبة الدكتوراه في فرع اللغة العربية وآدابها، جامعة الحرّة الاسلامية، مركز العلوم والابحاث، تهران، ايران

فرهاد طهماسبى^٤

أستاذ مشارك في قسم اللغة الفارسية وآدابها، جامعة الحرّة الاسلامية مركز العلوم والابحاث، تهران، ايران

الملخص

روح (جوهره) أدب المقاومة، إحياء للمشاعر والأمال الوطنية للشعب والمدافعين عن الوطن، ضدّ الاعداء الأجانب والخونة لحتّ أبناء الشعب على المقاومة والصمود. السيّد أشرف الدّين الحسيني (نسيم الشمال) وإبراهيم طوقان المعروف به شاعر فلسطين الوطني عاشا في فترتين حسّاستين من تاريخ إيران وفلسطين ويعتبران نموذجين من شعراء المقاومة في هذين البلدين. يسعى هذا البحث من خلال الوصف والتحليل معتمدا على منهج «نحن والآخر» مقارنة أسس المقاومة والقوة في شعر هذين الشّاعرين. ووضعت شعرهما من خلال الوصف حاجزاً بين أعداء الوطن خارجا وداخلا والمدافعين عنه والمؤيدين له. وذلك وفقاً لأسلوب البحث (نحن والآخر) في المعرفة والتعريف، بأعداء ومحبيّ الوطن في شعرهما. إنّ أعداء الوطن، حلفاء في داخل البلاد، تراهم يظهرن في لباس الأصدقاء، أو يسرون في طريق الجهل والحزافة والاستبداد أو الثروة والقمع. كلا الشّاعرين لا يقتصر مشاكل الوطن على الاستعمار والاستبداد. بل تعود إنّ للعملاء في الدّاخل وحتّى أبناء الشعب ببعض خصالهم السّلبية مثل الجهل والاستسلام ودورهم في مصائب الأوطان. ولموالي الوطن في شعر الشّاعرين، الصّفات نفسها ولكن فيما يتعلّق بأعداء الوطن يركز طوقان على العدوّ الخارجي والدّاخلي ونسيم الشمال يركز في الأغلب على الاستبداد الدّاخلي والصّفات السّلبية للمجتمع.

الكلمات الدّليّية: الأدب المقارن، شعر المقاومة، حبّ الوطن، أنا والآخر.

١. تاريخ القبول: ١٤٤٠/١/١١

٢. تاريخ الوصول: ١٤٣٩/١١/٢٤

٣. العنوان الإلكتروني للكاتب المسؤول: shams1516@yahoo.com

٤. العنوان الإلكتروني: m.h.amoosha@gmail.com

٥. العنوان الإلكتروني: farhad.tahmasbi@yahoo.com